

نقد کتاب

درباره‌ی آموزش جغرافیا

● عطیه سادات صابری

اشاره

جغرافیا علمی است که رابطه‌ی انسان با محیط را آموزش می‌دهد. برای ادامه‌ی این ارتباط به طور سالم و در طول نسل‌ها، قبل از هر چیز باید ویژگی‌های محیط جغرافیایی را به خوبی بشناسیم و کاستی و کمبودهای آن را درک کنیم. **سیاوش شایان** در کتاب «درباره‌ی آموزش جغرافیا» کوشیده است، این مهم را در دوره‌ی ابتدایی و راهنمایی بیان کند.

۱۶/۱۷ ۹۱۹۲

پاییز و زمستان ۱۳۸۵

۹۶

نقد کتاب

در نخستین نگاه به متن کتاب «درباره‌ی آموزش جغرافیا»، قبل از هر چیز، سادگی نثر آن جلب توجه می‌کند و چنانچه مؤلف خود نیز در صفحه‌ی ۱۰۹ کتاب اشاره می‌کند: «هنر در سادگی، زیبایی و جذابیت است.» باید اذعان داشت که این هنر در کتاب وی به نحو اعلا وجود دارد. به علاوه، چاپ مطلوب، ویرایش مناسب و جلد زیبای آن در خور توجه است. کتاب را صاحب‌نظری تألیف کرده است که از کتاب‌های درسی تا مقالات علمی در باب جغرافیا را، در متون مخصوص کودکان و نوجوانان، به دقت مطالعه و بررسی کرده است. در نتیجه، این کتاب حاصل سال‌ها تجربه‌ی ناب او در باب آموزش جغرافیا است.

کتاب درباره‌ی آموزش جغرافیا بیشتر برای دانش‌آموزان دوره‌های ابتدایی و راهنمایی مناسب است و با توجه به مطالب مهم برای آموزش دانش‌آموزان این دوره‌ها تدوین شده است؛ اگرچه اغلب مثال‌ها در مورد مطالب درسی دوره‌ی ابتدایی است. مؤلف در مقدمه‌ی کتاب هدف‌های آموزشی آن را چنین برشمرده است:

■ آگاهی از سرزمین‌ها و سایر نقاط جهان؛

■ درک چرایی تفاوت‌های مکانی؛

■ بررسی روابط علت و معلولی؛

■ تبیین استدلال جغرافیایی، یعنی تشریح قوانین مکانی و نحوه‌ی ارتباط انسان با محیط طبیعی؛

■ تبیین استدلال منطقی و رفتار فضایی؛

■ نشان دادن ارتباط جغرافیا با سایر علوم.

همه‌ی موارد بالا را در دو نکته‌ی «شناخت محیط» و «استدلال» می‌توان خلاصه کرد. اگر استدلال را تمسک فکر به معلومات به منظور کشف مجهولات [حافظ‌نیا، ۱۳۷۷: ۳۰] بدانیم، نویسنده معلومات را به صورت داده‌های علوم انسانی و علوم تجربی (محیطی و علوم ریاضی) ارائه داده است (ص ۱۳). اما باید توجه داشت که معمولاً در کتاب‌های جغرافیایی نیز مانند کتاب‌های بسیاری از علوم انسانی، کمتر از مقوله‌ی ریاضیات و تأثیر آن در بالابردن قدرت استدلال بهره گرفته می‌شود. با این‌که: «ریاضیات به‌اعلای درجه، زبان علمی است و همه‌ی دانش‌ها سعی دارند، هرچه بیشتر از این زبان استفاده کنند» [توسلی، ۱۳۷۶: ۱۵۷]، اما باید بپذیریم که دانش‌آموزان با زبان ریاضیات در جغرافیا چندان آشنا نیستند و یا ریاضیات را، علمی کاربردی‌تر از جغرافیا می‌دانند، یا هر دو را سخت و غیرمفید می‌شناسند.

مهم‌تر آن است که زبان ریاضیات، تهیه و تحلیل مدل‌ها را نیز به دانش‌آموزان می‌شناساند. در این کتاب، گرچه از عواملی مانند سیستم گردش آب در طبیعت، ورودی و خروجی مزرعه‌ی کشاورزی (ص ۱۷)، مدل و ماکت در آموزش جغرافیا (صفحات ۵۳-۴۹) مطالبی آمده است، اما در نقل این مطالب بیشتر به نحوه‌ی توصیفی، گرافیکی و ماکت مدل‌ها توجه شده است و به آن‌چه که دانشمندان مطرح کرده‌اند و طبق آن، خداوند جهان را به زبان ریاضیات آفریده، اشاره‌ای نشده است. البته در این‌جا منظور از ریاضیات، ریاضیاتی است که با آمار ابتدایی (مثل میانگین) همراه باشد. در تعریف آمار آورده‌اند: «علمی است که مشخصات جامعه‌ها را به صورت کمی ولی با در نظر گرفتن اوضاع کیفی آن‌ها مورد بررسی قرار می‌دهد» [منصورفر، ۱۳۸۰: ۲]. می‌توان مشکلات کمبود آب، آلودگی هوا، ... را در قالب ریاضیات و آمار بسیار ابتدایی و خوشایند برای

در نخستین نگاه
به متن کتاب
قبل از هر چیز
سادگی نثر آن
جلب توجه می‌کند

چراغ ۱۶/۱۷

پاییز و زمستان ۱۳۸۵

۹۷

دانش آموزان مطرح کرد. در این صورت، چون استدلال جغرافیایی مبتنی بر مشاهده‌ی کیفیات مکان است و جغرافی دان «براساس واقعیت‌هایی که مستقیماً مشاهده می‌کند (جغرافیای میدانی)، به نتیجه‌گیری می‌پردازد» [آسایش و مشیری، ۱۳۸۱: ۶۰]، زبان ریاضیات و آمار برای دانش آموز قابل درک و جذاب می‌شود.

البته نباید از نکات مثبت کتاب، مانند نحوه‌ی آموزش اصطلاحات و جهت‌های جغرافیایی، و به‌خصوص این نکته که «شمال بالا نیست» و نیز ساختن قطب‌نما با استفاده از سوزن، آهن‌ریا و چوب‌پنبه (در دسترس‌ترین وسایل برای جهت‌یابی و ترسیم شمال و جنوب با سوزن - ص ۲۶) چشم‌پوشید. به‌خصوص آن که در دوره‌ی متوسطه، دانش‌آموزان در شناخت جهت‌های جغرافیایی، خواندن نقشه و تشخیص ویژگی‌های مکان ناتوانند و در این مورد به کمک نیاز دارند. حتی بعضی دانش‌آموزان تفاوت اقیانوس‌ها و قاره‌ها را حداقل براساس رنگ مخصوص آن‌ها در نقشه، در نمی‌یابند و تعریف مشخصی از حدود قاره‌ها و جهت‌های جغرافیایی آن‌ها ندارند.

توجه به جغرافیای میدانی، طرح چشم‌انداز و طرح سؤال‌های پیرامون محیط‌های متفاوت جغرافیایی (ص ۳۴)، شناخت محیط زندگی اطراف خود، گردش علمی (ص ۴۱)، نحوه‌ی گزارش نویسی (ص ۴۸)، توجه به معیارهای ترکیبی در شناخت محیط‌های جغرافیایی (منطقه‌بندی، ص ۷۷-۷۵)، مثال گنج برای آموزش نقشه و (آموزش پنهان جهت‌های جغرافیایی، ص ۸۶) توضیح شبکه‌بندی نقشه‌ها و تعیین خطوط الفبا و حروف برای نام‌گذاری افقی و عمودی نقشه‌ها (ص ۱۱۳-۱۱۴)، از جمله نکات مثبت کتاب هستند. البته ضعف‌هایی نیز وجود دارند که برای رفع آن‌ها پیشنهاد می‌شود:

۱. در آموزش جغرافیا با استفاده از جانوران و گیاهان، مناسب بود ابتدا و به‌طور غیرمستقیم، جغرافیای زیستی و اهمیت آن در شناخت مناطق براساس جانوران و گیاهان مطرح می‌شد. البته با توجه به میزان آگاهی معلمان جغرافیا از این رشته‌ی جغرافیایی، بیان غیرمستقیم و نه چندان تخصصی کافی به نظر می‌رسد (ص ۷۷).

۲. در توضیح مسالک و اهمیت آن‌ها در ایجاد و پیشرفت نقشه، مناسب بود نمونه‌هایی از این کتاب‌ها و نقشه‌های قدیمی جغرافی دانان بزرگی مانند **ادریسی و ابن حوقل** توضیح داده می‌شد (نمونه‌هایی از این نقشه‌ها برای دانش‌آموزان نیز مفید است تا به محدودیت آگاهی از جهان آن روز پی ببرند، ص ۸۹).

۳. توضیحاتی که پیرامون آموزش نقشه با رشد فکر و همکاری متخصصین علوم تربیتی داده شده، بسیار به‌جا و قابل قبول است (ص ۹۲-۹۱)، اما بهتر بود که نمونه‌هایی از اساتید فن مانند **ژان پیاژه** شرح داده می‌شد.

۴. بیان مقیاس نقشه به دو صورت کسری و ترسیمی آمده است (ص ۱۱۶). بهتر بود

**بهتر بود
که نمونه‌هایی
از اساتید فن
مانند ژان پیاژه
شرح داده می‌شد**

۱۶/۱۷ ۹۱۹۱

پاییز و زمستان ۱۳۸۵

۹۸

بهبتر بود
در بیان مفاهیم مدل
به جای زبان ریاضی
از زبانی ساده
و قابل فهم
برای دانش آموزان
استفاده می شد

توضیحات بیشتری به خصوص درباره‌ی مقیاس‌های ترسیمی و چگونگی تعیین فواصل در آن‌ها داده می‌شد، زیرا دانش‌آموزان دبیرستانی مقیاس ترسیمی و نحوه‌ی محاسبه با آن را (علی‌رغم سادگی) نمی‌دانند.

۵. با استفاده از منابع جدیدتر (از سال ۱۹۸۸ میلادی) مؤلف می‌توانست، نکات تازه‌ای را در حوزه‌های گوناگون جغرافیایی مطرح سازد.

۶. لایه‌ی پنهان این کتاب سعی دارد، ایدئولوژی خاصی را به مخاطب انتقال دهد که از آن نباید غافل ماند. از خصیصه‌های ایدئولوژی، نگرش به زمان حال، بصیرت به آینده، جهت‌گیری علمی، و محتوای ساده و عامه‌فهم [شکویی، ۱۳۸۲] است. باید پذیرفت که کتاب در این مورد موفق بوده و سعی کرده است، با دید سیستمی و منطقه‌ای، این مهم را برآورده سازد. اما مناسب بود، با مثال‌هایی مانند دو منطقه‌ی شهری، یکی در مرکز و دیگری در حاشیه، زمینه‌ها، عوامل اجتماعی اقتصادی، ویژگی‌های آب و هوای محلی، حمل‌ونقل، صنایع، و انتشار مکانی در سطوح متفاوت [Guldmann & yeal, 2001: 157] مورد بررسی قرار می‌گرفت و مدل‌های ساده‌ای در این باره بیان می‌شد.

نتیجه‌گیری

متن ساده‌ی کتاب، مثال‌های روشن و کاربردی، توجه به نقشه و چگونگی آموزش جهت‌ها و مکان‌های جغرافیایی، دید ترکیبی، توجه به منطقه‌بندی، گردش علمی و استدلال مکانی، از نکات مثبت و مهم کتاب درباره‌ی آموزش جغرافیاست. زیرا اگر دانش‌آموزان در دوره‌های ابتدایی و راهنمایی با این مفاهیم به خوبی آشنا شوند، در دوره‌ی متوسطه بهتر مفاهیم جغرافیایی را درک می‌کنند و توانایی انجام استدلال‌های مهم جغرافیایی را به دست می‌آورند. این خود سرآغازی می‌شود برای درک دانش آموز از کاربردی بودن علم جغرافیا.

در این کتاب بهتر بود در بیان مفاهیم مدل، به جای زبان ریاضی، از زبانی ساده و قابل فهم برای دانش‌آموزان دوره‌های ابتدایی و راهنمایی استفاده می‌شد و به خصیصه‌های ایدئولوژی جغرافیایی (مثل احترام به محیط زیست) و تلفیق مطالب با علوم تربیتی، توجه بیشتری صورت می‌گرفت تا به دانش‌آموزان در درک استدلال جغرافیایی یاری می‌شد.

منابع

۱. آسایش، حسین و مشیری، سید رحیم. روش‌شناسی و تکنیک‌های تحقیق علمی در علوم انسانی با تأکید بر جغرافیا. قومس. تهران. ۱۳۸۱.
۲. توسلی، غلام عباس. نظریه‌های جامعه‌شناسی. سمت. تهران. چاپ ششم. ۱۳۷۶.
۳. حافظ‌نیا، محمدرضا. مقدمه‌ای بر روش تحقیق در علوم انسانی. سمت. تهران. ۱۳۷۷.
۴. سمعی، احمد. نگارش و ویرایش. سمت. تهران. چاپ دوم. ۱۳۷۹.
۵. شکویی، حسین. اندیشه‌های نو در فلسفه‌ی جغرافیا (ج ۲) گیتاشناسی. تهران. ۱۳۸۲.
۶. منصور فر، کریم. روش‌های آماری. دانشگاه تهران. چاپ پنجم. ۱۳۸۰.
7. Guldmann, Jean - michel and Kim, hag-yeal, (Modeling Air Quality in urban Areas, A Cell - Based statistical Approach, Geographical Analysis, Ohio state, USA, vol 33, No2, (April 2001).

معرفی مجموعه راهنماهای تولید کتاب‌های آموزشی

● بهروز راستانی

هم‌چون کوه یخ

اشاره

«راهنماهای تولید کتاب‌های آموزشی»، این جزوه‌های کم‌برگ و کوچک، ضروری‌ترین اطلاعات در مورد چگونگی نشر کتاب‌های آموزشی را به مؤلفان، مترجمان و ناشران ارائه می‌دهند؛ سرنخ‌هایی که مسیر عمل را تصحیح می‌کنند و مانع دوباره‌کاری‌ها می‌شوند. چیزی شبیه کوه یخ: کوچک به نظر می‌رسد، اما تا اعماق حضور دارد. آنان که این ابزار کارآمد را به کار بسته‌اند، کار خود را دقیق‌تر و سهل‌تر به انجام رسانده‌اند. همین دقت و سهولت، راه را برای ابتکار و خلاقیت باز می‌گذارد.

تردیدی نیست که تدوین و تنظیم این مجموعه خالی از اشکال نیست. برخی از شماره‌های آن غنی‌ترند و برخی کم‌مایه‌تر. با این همه، نفس تولید این راهنماها در سطح ملی ارزشمند است و غنای هرچه بیشتر آن‌ها وابسته است به نظرات و انتقادات همکارانی که آن‌ها را واقعاً در عمل به کار بسته‌اند و به کار می‌بندند.

۱۶/۱۷ ۹۱۹۲

پاییز و زمستان ۱۳۸۵

